

Η ΑΠΑΤΗΛΗ ΕΥΚΟΛΙΑ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ (Η «Η ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ»)

Πολλοί απ' όσους έρχονται για πρώτη φορά σε επαφή με τη γλωσσολογία, ανάμεσά τους και πολλοί φοιτητές, σχηματίζουν την άποψη ότι η γλωσσολογία είναι μια δύσκολη επιστήμη. Αρχικά τους δυσκολεύει η γλωσσολογική ορολογία, ενώ στη συνέχεια τους ξενίζει ο εξέχων ρόλος του θεωρητικού πλαισίου στην ανάλυση, κατανόηση και εξήγηση των γλωσσικών φαινομένων. Τέλος, τους μπερδεύουν τόσο η πολυπλοκότητα όσο και ο σύνθετος και αφηρημένος χαρακτήρας των γλωσσολογικών αναλύσεων.

Ας ξεκινήσουμε με την ορολογία. Έχω ακούσει συχνά διαμαρτυρίες του τύπου «μα γιατί δεν τα λέμε όλ' αυτά 'λέξεις' να τελειώνουμε;», «ποια η διαφορά μεταξύ 'τεμαχίου', 'φωνήματος' και 'φθόγγου'»;» (ή πάλι, «γιατί δεν τα λέμε όλα 'φθόγγους' να τελειώνουμε;»), «αυτό το 'κοινωνιόλεκτος' με μπερδεψε...» — και ούτω καθεξής.

Η τεχνική ορολογία της γλωσσολογίας έχει τις καταβολές της στον Αριστοτέλη και στην αλεξανδρινή γραμματική τέχνη, ενώ εμπλουτίστηκε περαιτέρω την περίοδο του Μεσαίωνα και στους Νεότερους Χρόνους. Όπως συνέβη και

με τις υπόλοιπες επιστήμες, η ανάπτυξη της επιστημονικής σκέψης και έρευνας κατά τον 20ό αιώνα οδήγησε στον θεαματικό εμπλουτισμό της γλωσσολογικής ορολογίας. Όπως και σε όλους τους κλάδους της ανθρώπινης γνώσης, θεωρητικούς και εφαρμοσμένους, η ορολογία υπάρχει για έναν πολύ πρακτικό λόγο: για να μπορούμε να συνεννοούμαστε με ταχύτητα και με ακρίβεια. Η εκάστοτε τεχνική ορολογία ανταποκρίνεται στην ανάγκη να περιγράφουμε φαινόμενα, ζητήματα και αναλυτικές κατηγορίες ακριβολογώντας και χωρίς να χρησιμοποιούμε περιφράσεις. Έτσι, για μένα όλα είναι 'κόκαλα' μέχρι τη στιγμή που θα εξαρθρώσω ή θα σπάσω ένα απ' αυτά, οπότε η ορολογία αποκτά μεγάλη σημασία και για μένα αλλά και για τον θεράποντα γιατρό μου. Ο ηλεκτρονικός δεν μπορεί να αδιαφορεί για τη διαφορά μεταξύ πυκνωτή, διόδου και αντίστασης. Το κύμινο, η κανέλα και το μοσχοκάρυδο είναι όλα καστανοκόκκινες αρωματικές σκόνες, όμως...

Η δυσκολία και η έλλειψη εξοικείωσης με τη γλωσσολογική ορολογία φαίνεται να μην είναι ωστόσο το σοβαρότερο από τα προβλήματα όσων πρωτοπροσεγγίζουν τον χώρο της γλωσσολογίας. Η εντύπωση ότι η γλωσσολογία είναι σύνθετη και δυσνόητη πηγάζει ακριβώς από το χαρακτηριστικό που την καθιστά εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και προσιτή: το γεγονός ότι μελετάει την ανθρώπινη γλώσσα. Ακριβώς επειδή η γλώσσα είναι κοινό, πανανθρώπινο κτήμα, τα γλωσσικά δεδομένα φαντάζουν οικεία, διαφανή και επιδεκτικά εύκολης μελέτης και άμεσης ανάλυσης. Με

άλλα λόγια, το εμπειρικό υλικό που καλείται να αναλύσει και να εξηγήσει η γλωσσική επιστήμη, π.χ. πώς προφέρεται η τάδε λέξη, πώς κλίνεται ένα ρήμα, πώς φτιάχνονται οι προτάσεις ή ποια είναι η διαφορά στη σημασία μεταξύ δύο εκφράσεων, είναι καταρχήν προσιτό σε όλους.

Αυτή η προσιτότητα του εμπειρικού υλικού της αντι-διαστέλλει τη γλωσσολογία από κλάδους όπως η φυσική σωματιδίων, η οποία απαιτεί εξοπλισμό πανάκριβο και στα όρια του τεχνικά εφικτού για την τεκμηρίωση των θεωρητικών προβλέψεών της, αλλά και όπως η ιστορία, η οποία απαιτεί επίπονη, συστηματική και κριτική θεώρηση πηγών και μαρτυριών.

Γιατί να μην είναι εύκολη, λοιπόν, η γλωσσολογία; Στο κάτω-κάτω πραγματεύεται φαινόμενα μέσα στα οποία είμαστε βουτηγμένοι και τα οποία συνήθως μπορούμε να παρατηρήσουμε με σχετική ευκολία. Ωστόσο, ακόμα και με μια πρώτη γνωριμία μαζί της, συνειδητοποιεί κανείς πόσο νευραλγικό ρόλο διαδραματίζουν οι γλωσσολογικές θεωρίες στο ποια δεδομένα μελετώνται, καθώς και στο πώς αυτά αναλύονται και ερμηνεύονται. Έτσι, αναρωτιούνται πολλοί: «Καλά, η βιοχημεία λ.χ. χρειάζεται σύνθετες θεωρίες και αφηρημένες έννοιες — αλλά τι τις θέλουμε τις θεωρίες για να καταλάβουμε πού πάει το άρθρο και πού το επίθετο; Δώστε μας τα δεδομένα!». Φυσικά, όταν δεν υπάρχει θεωρία, τα δεδομένα από μόνα τους δεν αξίζουν τίποτα. Όπως σε όλες τις επιστήμες, η έλλειψη θεωρίας είτε οδηγεί σε επιδερμική περιγραφή των φαινομένων είτε

μαρτυρεί τη σιωπηρή υιοθέτηση μιας κάποιας θεωρίας την οποία όμως δεν κατονομάζουμε τίμια και ξάστερα. Άλλωστε, θεωρία δεν σημαίνει ομφαλοσκόπηση και αργολογία, σημαίνει ένα σύστημα αξιωμάτων που καλείται να εξηγήσει και να προβλέψει πώς συμπεριφέρεται ένα φαινόμενο. Μακράν από το να είναι το αντίθετο της πράξης, η θεωρία προϋπάρχει της (επιστημονικής) πράξης και τη νοηματοδοτεί. Ακριβώς λοιπόν επειδή δεν υπάρχει εξήγηση χωρίς θεωρία, αποτελεί πάντοτε επιθυμητή επιστημονική πρακτική να δηλώνουμε εξ αρχής ποια θεωρία υιοθετούμε και τι περιμένουμε να μας εξηγήσει. Συνέπεια αυτού του πράγματος είναι ότι οι αναλύσεις, ερμηνείες και εξηγήσεις μας, στη γλωσσολογία ή αλλού, προϋποθέτουν εξοικείωση με τη μία ή την άλλη θεωρία.

Αν λοιπόν η γλώσσα βρίσκεται παντού, γιατί οι θεωρίες για τη φύση, τη δομή και τη χρήση της γλώσσας, τη σχέση της με τη νόηση και τη λειτουργία της μέσα στην κοινωνία είναι τόσο πολύπλοκες; Η σύντομη απάντηση είναι ότι η πραγματικότητα είναι γενικά πιο πολύπλοκη απ' ό,τι φαίνεται στην αρχή: όλοι είμαστε φτιαγμένοι και από πρωτεΐνες, όμως η κατανόηση των μηχανισμών της πρωτεϊνικής σύνθεσης, ή έστω των βασικών αρχών της βιοχημείας και της μοριακής βιολογίας, απαιτούν εξοικείωση με σύνθετες θεωρίες και μαθηματικά μοντέλα.

Για να γίνω πιο συγκεκριμένος, ας μιλήσω για ένα γλωσσικό φαινόμενο που περιγράφηκε πρόσφατα. Πρόκειται για τον περιορισμό του προσώπου (person restriction),

ο οποίος έχει παρατηρηθεί σε ικανό αριθμό γλωσσών άσχετων μεταξύ τους (άρα αποκλείεται να οφείλεται σε κάποιον κοινό πρόγονο των γλωσσών αυτών). Μια ολοκληρωμένη εξήγηση για τον εν λόγω περιορισμό ακόμα λανθάνει. Παράλληλα, πρόκειται για ένα φαινόμενο που για την ερμηνεία του πρέπει να επιστρατεύσουμε σύνθετα θεωρητικά μοντέλα. Τα ελληνικά μπορούν να δώσουν ένα σαφές παράδειγμα του φαινομένου. Δομές όπως ‘μου τον έστειλε’ και ‘του τον έστειλε’ είναι δυνατές και χρησιμοποιούνται καθημερινά. Ας φανταστούμε όμως ένα σενάριο στο οποίο συζητάμε για μια διαδικασία πρόσληψης σε κάποια θέση. Καθώς μιλάμε, ενδεχομένως να διαπιστώσουμε ότι απευθυνόμενοι στον υποψήφιο δεν μπορούμε να πούμε ‘*μου σ’ έστειλε ο κουμπάρος μου’· ούτε κι ο υποψήφιος όμως μπορεί να πει ‘*του μ’ έστειλε ο κουμπάρος του’. Οι λόγοι που οι δομές αυτές είναι αδύνατες δεν μπορεί να είναι επικοινωνιακής φύσης, αφού τα ίδια ακριβώς νοήματα που θα θέλαμε να εκφράσουμε με τις αντιγραμματικές αυτές δομές μπορούμε να τα αποδώσουμε ως ‘σ’ έστειλε σε μένα ο κουμπάρος μου’ και ‘μ’ έστειλε σ’ αυτόν ο κουμπάρος του’». Πώς εξηγείται αυτός ο περιορισμός;

Περιγραφικά μπορεί κάποιος να ξεμπερδέψει με μια διατύπωση όπως η εξής: «η κλιτική αντωνυμία σε αιτιατική δεν μπορεί να είναι στο πρώτο ή στο δεύτερο πρόσωπο όταν συνοδεύεται από άλλη κλιτική αντωνυμία». Ακόμα κι αν καταλάβετε επακριβώς αυτή τη γενίκευση (εγώ, πάλι, δυσκολεύομαι), προσέξτε πώς μέσα σε αυτήν, αν και

52
ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ
υποκρίνεται ότι απλώς καταγράφει δεδομένα, υπάρχει ήδη κρυμμένη θεωρία με τη μορφή αναλυτικών κατηγοριών (και όρων) όπως κλιτική αντωνυμία, αιτιατική, πρώτο πρόσωπο, δεύτερο πρόσωπο... Ακόμα και στην καθαρή περιγραφή, η θεωρία παραφυλάει κρυμμένη. Δείτε επίσης ότι η παραπάνω γενίκευση δεν εξηγεί τίποτα, παρά περιγράφει με λίγα λόγια το φαινόμενο.

Η εξήγηση του περιορισμού του προσώπου, και μάλιστα αν δεν θέλουμε να περιοριστούμε σε μία και μόνο γλώσσα, προϋποθέτει τουλάχιστον τα εξής θεωρητικά εργαλεία: α) θεώρηση της νοητικής γραμματικής ως νοητικού μηχανισμού αυτόνομου από τη σκέψη και την επικοινωνία, β) μια θεωρία που επιτρέπει σε ένα συστατικό της πρότασης να προφέρεται σε διαφορετική θέση από αυτήν που ερμηνεύεται (συγκρίνετε τις διαφορετικές θέσεις του έμμεσου αντικειμένου: 'μου το έστειλε' αλλά 'το έστειλε σ' εμένα'), γ) μια θεωρία που επιτρέπει τα μορφοσυντακτικά χαρακτηριστικά προσώπου να αλληλεπιδρούν και να αλληλομπλοκάρονται με τα χαρακτηριστικά πτώσης — και πάει λέγοντας...

Συνοψίζοντας: όπως μαρτυρεί η εξέταση ακόμα και ενός απλού φαινομένου όπως ο περιορισμός του προσώπου, στη γλωσσολογία (και σε όλες τις επιστήμες) η πληθώρα των δεδομένων γύρω μας δεν είναι δυνατόν να μας οδηγήσει σε απλοϊκές και α-θεωρητικές ερμηνείες της ανθρώπινης γλώσσας.